

MISTÄ JA MITEN PUHUTAAN, KUN PUHUTAAN AJASTA

Johanna Viimaranta: *Talking about Time in Russian and Finnish.* Slavica Helsingiensia 29. Helsinki 2006. 334 s. + 124-sivuinen liite. ISBN 952-10-3290-1.

Johanna Viimarannan väitöskirjan päämääränä on tutkia, miten ajasta — ajan käsitteestä, ajan eri aspekteista — puhutaan venäjän ja suomen kielessä. Mitkä ovat ajan yleiskäsitteen erilaiset jäsennykset eli mistä puhutaan, kun puhutaan ajasta? Mitkä ovat vastaavat ilmaisut kummassakin kielessä eli miten ajasta puhutaan?

Kirjassa on johdanto, seitsemän lukua ja yhteenveto sekä laaja liite (124 sivua), jossa tekijä esittelee aineistonsa. Tutkimuksen aineiston muodostavat esimerkit, joita tekijä nimittää ilmauksiksi (*expressions*): näitä ovat kielen yksiköt ja rakenteet, joilla on tietty semanttinen suhde ajan käsit-

teeseen (s. 11). Ilmaus voi olla yksi sana (esim. *huomenna, zavra*), mutta se voi olla myös kompleksinen fraasi tai lause (esim. *do zavra; aikojen loppuun saakka; illan virkku, aamun torkku, se tapa talon hävittää*). Aineistoa on koottu muun muassa korpuksista, sanakirjoista ja Internetistä. Selviä formaaleja kriteerejä aineiston rajaamiseen ei ole käytetty, vaan pääkriteerinä on ollut tekijän oma intuitio. Aineistoon kuuluu yhteensä 1141 ajanilmausta suomen kielestä ja 1087 ilmausta venäjästä.

Periaatteessa tällaista aineiston valintaa vastaan ei voi esittää vastalauseita. Kyseessä on ajan käsitteen jäsentäminen se-

manttisin perustein: miten ihmiset itse aikaa jäsentävät? Toisaalta on ilmeisesti iso ero siinä, mitkä merkitykset ovat leksikaalistuneet kieleen ja mistä voi puhua (periaatteessa) millä tavalla vain. Tekijä kyllä selvittää aineiston valinnan kriteerejä luvussa 3.1, mutta kun katsoo ilmausten luetteloa, jää moni aspekti hämäräksi. Palaan tähän kysymykseen katsaukseni loppuosassa.

Kirjan teoreettinen kehys on kaksijakoinen ja siinä mielessä yllättävä. Yksi lähtökohta on funktionaalinen syntaksi ja erityisesti Arto Mustajoen kehittämä teoria (Mustajoki 2006), toinen on kognitiivinen metaforateoria, joka on peräisin kognitiivisesta semantiikasta (Lakoff ja Johnson 1980).

Kummastakin teoreettisesta tutkimussuunnasta on hyvä esittely luvuissa 4.1–4.2 ja luvussa 5. Lisäksi tekijä esittää katsauksen aiempaan tutkimukseen: sekä suomen ja venäjän kielen ajanilmaisujen tutkimiseen yleensä (luku 2.8) että ajanilmaisujen käsittelyyn kognitiivisen metaforateorian puitteissa (luku 6). On todella yllättävää, ettei kumpaankaan katsaukseen ole löytynyt tutkimuksia suomen kielen ajanilmauksista.

Funktionaalisisessa syntaksissa tärkeintä on idea, että (mahdollisesti kaikkien kielten) semanttisen perustan muodostavat tietyt yleismerkitykset (*general meanings*). Tällä tarkoitetaan hierarkkisesti järjestettyä semanttisten kategorioiden systeemiä, jonka ilmaisemiseksi kielet kehittävät omat muotokeinonsa. Lähestymistapa on siis funktionaalinen siinä mielessä, että kysytään, minkä merkityksen ilmaisemiseksi tietty muotorakenne kielessä on kehittynyt.

Aineistonsa analyysin tuloksena Viimaranta esittää ajan merkityskentän 56 yleismerkitystä, joita ovat esimerkiksi KESTO (DURATION, esim. *kokonaisen viikon, tseluju nedelju*), AJANJAKSO (PERIOD OF TIME, esim. *tammikuusta toukokuun loppuun*),

AJANJAKSON ALKU (BEGINNING OF A PERIOD OF TIME, esim. *elämän aamu, utro žizni*), AJANJAKSON AIKANA (DURING A PERIOD OF TIME, esim. *kesällä, letom*), SOPIVA AIKA (SUITABLE TIME, esim. *sopivalla ajalla, samoje vremja*), VÄHÄN AIKAA (LITTLE TIME, esim. *aika on tiukassa, vremja v obrez*), PALJON AIKAA (MUCH TIME, esim. *olla hyvää aikaa, okean vremeni*) (s. 68). Suomen ja venäjän kielen esimerkit on luokiteltu näiden yleismerkitysten mukaan (luku 4). Luokittelu tulee tosin kokonaisuudessaan eksplisiittisesti esiin vasta liitteessä. On olennaista korostaa, että merkityskategoriat ovat tutkijan oman aineiston empiirisen analyysin tulos. Niitä ei ole johdettu mistään yleisemmistä teoreettisista prinssiipeistä eivätkä ne siinä mielessä ole funktionaalisen syntaksin teorian osia (kuten tekijä itsekin korostaa, s. 65).

Kirjan teoreettinen kehys on siis kaksijakoinen. Kirjan jälkimmäinen osa (luvut 5–7) käsitteleeekin samoja ajanilmaisuja toiselta puolelta katsoen eli metaforisina ilmauksina. Taustana on se yleinen kysymys, miksi ajanilmaisut ovat sellaisia — sellaisessa muodossa — kuin ne ovat. Kysymykseen voi tietysti pyrkiä vastaamaan usealla eri tavalla, ja Viimaranta etsii vastausta metaforateorian puitteissa. Onhan aika sen verran abstrakti käsite, että sen eri aspekteista puhuttaessa käytetään ilmaisuja, joista monet (vaikka eivät tietysti kaikki) ovat metaforia. Kognitiivisen kielitieteen konseptuaalisten metaforien teoria, käsittemetaforateoria eli kognitiivinen metaforateoria on yksi teoreettisessa kielitieteessä nopeimmin kehittyviä alueita, ja sen käyttäminen aineiston analysoinnissa lisää Viimarannan työn teoreettista painoa.

Kognitiivisen metaforateorian mukaan metaforat eivät ole pelkästään kielellisiä ilmiöitä, vaan ihmisen ajattelu kokonaisuudessaan on metaforista. Näin ollen voimme metaforisia ajanilmaisuja tutkimalla tehdä

▷

päätelmiä siitä, miten ihmiset intuitiivisesti käsitteistävät aikaa. Ajasta voidaan puhua kuin säiliöstä, jonka sisällä jotakin tapahtuu (*nuoruudessa, tammikuussa*), kuin resurssista, jota on tietty määrä (*aikaa on riittävästi*), kuin toimijasta (*aika ei odota*) ja niin edelleen.

Viimaranta käsittelee aluksi perusteellisesti metaforan käsitettä ja erilaisia metaforateorioita, aina Aristoteleesta alkaen. Katsausta voi pitää liiankin yksityiskohdaisena ottaen huomioon, että jo etukäteen on tehty päätös analysoida aineistoa kognitiivisen metaforateorian mukaan. Joka tapauksessa lukija saa hyvän käsityksen metaforien tutkimuksen eri suuntauksista ja niihin liittyvistä ongelmista (luvut 5 ja 6). Viimaranta ei myöskään pyri piilottamaan kognitiivisen metaforateorian sisäisiä ongelmia ja heikkouksia. Yksi heikkouksista on laajempien empiiristen tutkimusten puuttuminen. Tavallista on, että esimerkkejä keksitään tarpeen mukaan. Työn yhtenä päämääränä onkin soveltaa teoriaa aidon aineiston käsittelyyn. Sitä tehdään erityisesti luvussa 7.

Yleisin tunnettu aikaan liittyvä metaforatyyppi on varmasti AIKA ON PAIKKA (TIME IS SPACE). Sen konkreettisina alalajeina käsitellään metaforia AIKA ON SÄILIÖ (TIME IS CONTAINER, esim. *tämän viikon sisällä*), AJALLA ON SUUNTA (TIME HAS DIRECTION, esim. *aika tulee, aika menee*), AIKA ON SYKLI (TIME IS CYCLE, esim. *aika ajoin, lauantaisin*) ja AJAN VÄYLÄMETAFORA (TIME LINE METAPHOR, esim. *aamusta iltaan*).

Viimaranta osoittaa täysin oikein, että ajan ja paikan tai tilan käsitteiden suhdetta käsitellään usein liian yksinkertaistetuksi: että aika (kielen mukaan) ikään kuin olisi vain yksi paikan tai tilan laji (s. 239–240). Hänen lajittelunsa osoittaakin, että ajalla metaforisena paikkana tai tilana on omat selvät ominaisuutensa. Vieläkin tärkeämpää on, että Viimaranta tuo selvästi esiin

ajan ei-spatiaaliset metaforatyyppit: AIKA ON RESURSSI (TIME IS RESOURCE, esim. *aikaa ei riitä*) ja sen alla metaforat AIKA ON SUBSTANSI (TIME IS SUBSTANCE, esim. *jonkin aikaa, monesta ajasta*) ja AIKA ON AGENTTI (TIME IS ACTOR, esim. *aika näyttää*).

Työn laaja liiteosa esittää hyvin pakatuna taulukkomuotoisen yhteenvedon tutkimuksen tuloksista. Vaikka se on esitetty lisänä, se on hyvin tärkeä osa työtä. Ilman sitä lukijan olisi lähes toivotonta löytää tietoa jostakin tietystä ilmauksesta. Taulukossa on esitetty aakkosjärjestyksessä kaikki työn aineistoon kuuluvat ilmaukset, aluksi venäjän ja sen jälkeen suomen kielellä. Jokaisen ilmauksen lisänä on sen morfologinen kuvaus, funktionaalinen (semanttinen) kategoria ja metaforinen lähdekategoria. Liite antaa kokonaiskuvan aineistosta ja valittujen ilmausten käsittelystä sekä funktionaalis-semanttisten kategorioiden että metaforatyyppien edustajina.

Luettelossa pistää kuitenkin silmään, että kaikki esitetyt ilmaisut on esitetty metaforisina. Se, että kaikki ajanilmaisut voi luokitella jonkinlaisen funktionaalis-semanttisen kategorian alle, on itsestään selvää. Mutta eivät toki kaikki ajanilmaisut ole metaforia, eivät suomessa eivätkä venäjässä. Oletettavasti esitystapa tarkoittaa, että ilmaisut on jo valittu nimenomaan metaforisuuskriteeriä silmällä pitäen. Ilmeisesti tämä on myös syy siihen, että sellaisten ajan yksikköjen kuin viikonpäivien tai vuodenaikojen nimitykset eivät ole luettelossa nominatiivissa vaan esimerkiksi sijamuodossa (tai venäjässä prepositioilmaisuna), joka vastaa kysymykseen *milloin?* (Esimerkiksi *kesä* ei ole metafora, mutta *kesällä* on, koska se on paikallissijassa). Tällainen valintaperiaate ei ole tietenkään sinällään mikään synty, mutta tämäntyyppistä kriteeriä ei ole eksplisiittisesti mainittu luvussa 3, jossa selvitetään aineiston keräämisen metodiikkaa ja kriteerejä.

Ratkaisulla on nimittäin sellainen olennainen seuraus, ettei voi varmuudella väittää, että luvussa 4 esitetty yleismerkitysten (kategorioiden) systeemi adekvaatisti kattaa koko ajanilmaisujen semanttisen kentän venäjässä ja suomessa, koska ei ole tutkittu kaikkia mahdollisia ilmaisuja. Myönnän, että tämä on vain teoreettinen ongelma. Itsekin tämänkaltaista aineistoa tutkineena en usko, että pelkästään uuden aineiston lisääminen pakottaisi muuttamaan luokitusjärjestelmää olennaisesti.

Joka tapauksessa taulukko antaa aihetta useille uusille tutkimuksille. Taulukossa on esitetty rinnakkain yhteensä yli 2000 ilmaisan semanttis-funktionaalinen kategoria ja metaforinen tulkinta, toisin sanoen konseptuaalisen tason kategoria tai rakenne, ja sen pohjalta voisi tutkia, onko kahden systeemin välillä jonkinlaisia korrelaatioita. Mielenkiintoista olisi tarkastella esimerkiksi sitä, suosivatko tietyt semanttiset kategoriat tiettyjä metaforatyyppejä. Viimaranta kyllä suhteellisen selvästi kieltää systemaattisen vastaavuuden ilmenemisen aineistossaan (s. 321), mutta on vaikea uskoa, ettei mitään korrelaatioita löydy.

Yleisemmällä tasolla Viimarannan tutkimus joka tapauksessa osoittaa, että funktionaalista kielitiedettä edustava funktionaalinen syntaksi — erityisesti sen semanttisten kategorioiden systeemi — ja kognitiiviseen semantiikkaan perustuva

konseptuaalisten metaforien teoria eivät ole vastakkaisia kieliteorioita, vaikka teoreettisista kiistoista voisikin niin päätellä. Ne on mahdollista sovittaa yhteen, koska ne oikeastaan täydentävät toinen toistaan kielen sisäisen, semanttisen rakenteen ja sen konseptuaalisen toimimisen tutkimisessa.

Yksi tutkimuksen suurista ansioista on siinä, että samaa analyysimetodia on sovellettu kahteen sellaiseen kieleen, joiden kieliopillinen rakenne ja leksikko ovat hyvin erilaisia. Tekijä korostaa, että työn päämääriin ei kuulunut tehdä kontrastiivista tutkimusta. Tulos kyllä todistaa, että sama kuvaussysteemi on yhtä hyvin sovellettavissa molempiin kielisiin. Jokainen, joka on kiinnostunut kielten vertailusta, kontrastiivisesta tutkimisesta, voi siten hyödyntää tutkimuksen tuloksia. ■

HALDUR ÕIM

Sähköposti: haldur.oim@ut.ee

LÄHTEET

- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MUSTAJOKI, ARTO 2006: *Теория функционального синтаксиса. От семантических структур с языковым средством*. Москва: Языки славянской культуры.